

ТИПОЛОГИЯ НА ДИСГРАФИЧНИТЕ ГРЕШКИ ПРИ УЧЕНИЦИ РОМИ В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

доц. д-р Генчо Вълчев

Тракийски университет – Стара Загора

TYPOLOGY OF THE DISGRAPHIC ERRORS OF ROMA PUPILS OF PRIMARY SCHOOL AGE

Assoc. Prof. Gencho Valchev, PhD

Trakia University – Stara Zagora

РЕЗЮМЕ: В тази статия се анализират проблемите на образователната интеграция и социализацията на учениците роми в начална училищна възраст, реализиращи се в условия на билингвизъм. Акцентира се върху негативното влияние, което езиковата интерференция оказва върху мотивацията и нагласите на децата от ромски произход за активно участие в образователния процес.

Изследването има за цел да се проучат качествените и количествените параметри на дисграфичните нарушения при учениците от ромски произход (билингви) в начална училищна възраст и да определи спецификата на тяхната типология, в сравнение с тези на учениците монолингви.

Ключови думи: *дисграфични грешки, ученици роми, билингвизъм*

ABSTRACT: This article looks into the problems, appearing in the education and socialisation the gypsy children in a situation of an early bilingual. It is accented on the interference and the negative affect that it exerts on the motivation and dispositions of the gypsy children to the educational process.

This study aims to explore the quality and quantity parameters of the disgraphic errors of roma students (bilinguals) and to determine the specifics in their typology, compared to these of Bulgarian students (monolinguals).

Key words: *disgraphic errors, roma pupils, bilingualism*

Въведение

Проблемът с ромската неграмотност и отпадането на ромските деца от образователната система в България през последните години придобива епидемиологичен характер. Тревожната тенденция от началото на века еволюира в глобален образователен проблем със социални и икономически последици. Образованието не представлява особена ценност за ромите, те винаги са смятали, че училището противоречи в някаква степен на техния начин на живот и застрашава ромската идентичност (Симеонова, 2007). Според родителите на ромските

деца, основната причина да не изпращат децата си на училище е липсата на средства за дрехи, обувки, учебници и учебни помагала. На второ място, необходимостта да помагат в отглеждането на другите деца и в осигуряване прехраната на семейството. Самите деца нямат интерес и навици за учене. Училището не се превърна в интегриращ фактор и поради затрудненията, които срещат, и липса на мотивация на част от ромските деца да учат български език. Това е обяснимо, ако се има предвид, че само около 14% от ромите говорят български език у дома. (Симеонова, Коруджиева, Петрова, 2007).

Миграцията на много ромски семейства също е проблем и оказва влияние върху броя на отпадналите от училище ромски деца. Много от ромите възприемат училището като начин да се асимилират децата им. Ако съществуващата в момента тенденция в образованието се запази, в следващите 15 години е твърде вероятно половината от ромите да останат практически неграмотни. Естествено, че статистическите данни динамично се променят, но проблемите си остават същите. Въпреки вековната културна дифузия, тези малцинства са съхранили своите етнокултурни, социокултурни и лингвистични традиции и специфики на общуване.

Особеностите на обучението и възпитанието (и като цяло на социализацията) в условия на билингвизъм пряко се отразяват (при това в негативен аспект) на скоростта и качеството на социалната адаптация и реализацията на ромското дете в социума. Езиковата ситуация, в която растат и се развиват ромските деца, е различна в зависимост от степента на усвояване на българския език като втори език. Особени затруднения при усвояването на втори език и постигане на пълен билингвизъм създава явлението езикова интерференция. Интерференцията е изменение в структурата или елементите на един език под влияние на друг език, при което няма значение за родния или за втория език. Съществуват значителни различия между „заимстване” и „интерференция”, което трябва да се има предвид при изработване на стратегия за образователна интеграция на децата билингви. При заимстването елементите на едната езикова система претърпяват различна по вид и степен асимилация, прониквайки в другата езикова система: внесените звукове се заменят с вече познати, променя се значението на думите и др. При интерференция на изменение се подлага самата „заимствана система”, в нея се появяват нови единици, развиват се нови типове отношения между структурните елементи.

Негативният ефект, който езиковата интерференция оказва при изучаването на втория език, рефлектира върху психическите нагласи и мотивацията на ромското дете в процеса на обучение, и глобално погледнато – върху цялостния процес на социализация и интеграция. Затрудненията, които детето изпитва при усвояването на втория език, водят до формиране на негативни психически комплекси и създават условия за неадекватна оценка на личностните качества от страна на самия ученик (дефицит на асертивност) и на обществото. Ценностната система девалвира, създават се отрицателни нагласи към училището и учебния процес, което в крайна сметка води до отпадане на ромските деца от училище.

Методика на изследване. Основни структурни компоненти

Основните технологични компоненти на емпирично изследване са:

- определяне параметрите на обекта на изследване;
- формулиране на хипотезата;
- определяне на целта и конкретизиране задачите на изследването;
- конструиране на батерията от методи на изследване;
- определяне на границите и селекция на контингента за изследване (формиране на експериментални и контролни групи).

Хипотеза

Хипотеза 1 – Допуска се, че съществува пряка и съществена връзка между лингвистичния феномен *билингвизъм (двуетичие)* и *дизграфия (нарушения на писането)*, като билингвизмът при ромите се явява *специфичен етиологичен фактор* за възникване на дизграфичните нарушения.

Хипотеза 2 – Допуска се, че при ромите билингви се срещат повече дизграфични грешки със специфична типология, отколкото при българчетата монолингви, в следствие на езиковата интерференция.

Целта на изследването е да се проучат количествените и качествените параметри на дизграфичните грешки при ученици роми (билингви) и да се установят спецификите в типологията им, в сравнение с ученици българчета (монолингви).

За да бъде постигната целта, се конкретизират следните **задачи**:

- Разработване на категориално-понятиен апарат на изследването.
- Разработка на критерии и показатели за оценка на емпиричните данни.
- Разкриване на типичните дисграфични грешки при децата от експерименталната и контролната група.
- Компаративен анализ на дизграфичните грешки при изследваната група с дисграфичните грешки при контролната група.

Предметно-обектна област на изследването

Планираното изследване е с характер на теренно логопедично проучване и има за свой ОБЕКТ ученици билингви от трети и четвърти клас от ромски етнически произход и изследователския материал, създаден от тях.

ПРЕДМЕТ на изследването е типологията на дизграфичните грешки, допуснати от учениците при изпълнението на поставените писмени задачи.

Контингент на изследването

Изследването се провежда с деца от български и ромски етнически произход – ученици от трети и четвърти клас на основните общообразователни училища в различни населени места, разпределени по следните типове: I тип – голям град, II тип – малък град, III тип – село.

Извадките се формират от ученици от трети и четвърти клас, които се учат в общообразователни училища на съответните населени места. Районите, в които

се провежда изследването, не са случайно избрани. Типичното за тях е, че там живеят компактни маси от роми, което дава възможност да се изследват както интегрирани класове (в големите и малките градове), така и сегрегирани класове (селските училища в районите с преобладаващо население от ромски етнически произход. Целта е учениците от изследваните групи да бъдат поставени в относително равни условия и да се ограничи в оптимална степен влиянието на етнокултурни, социокултурни, социално-икономически фактори, които биха повлияли на чистотата на получените резултати. Сегрегираните класове са почти сто процента моноетнически състав. Контролната група се състои от ученици с български етнически произход (монолингви), от същите класове на населените места.

Общия брой на изследваните ученици е **402**. Диференцирани са по населено място, етническа принадлежност, възраст, клас, пол. Общият брой на учениците от ромски произход е **161** (73 момичета и 88 момчета), а българчетата са **241**, от които 138 момичета и 103 момчета.

Методи на изследването

За целите на изследването са използвани батерии методи, диференцирани в две основни групи.

I. Методи за изследване на дизграфия

1. Методи за изследване на обща моторика, свързана с елементарните графични навици.
2. Методи за изследване на фонематичното възприятие.
3. Изследване на писането при различни ситуации:

Идентификацията и типологизирането на дизграфичните грешки се извършва по следните критерии:

- **Пространствено-координационно-двигателни дизграфични грешки**

- Нарушаване на пространствено-координатното разположение на буквите:

Вертикални:

над долната граница

под долната граница

Хоризонтални:

много тесни

много разширени

Свързване:

между елементите на отделните букви

между буквите

Излизане извън реда

- Изписване на буквите:

Липсващи елементи

Излишни елементи

Неправилно изписване на елементи

Огледално изписване на буквите

• **Аналитико-синтетически дизграфични грешки:**

- Пропускане на букви в думата;
- Прибавяне на букви в думата;
- Замяна на една буква с друга в думата;
- Пропускане на срички в думата;
- Прибавяне на срички в думата;
- Заместване на срички в думата;
- Сливане на думи;
- Недописване на думи.

Тази изследователска задача се реализира чрез изпълнението на три субзадачи: *препис на текст, слухова диктовка, писмен преразказ на текст*. Всяка от писмените задачи, планирани в изследването, се провежда в началото на втория учебен час. Целта е учениците да са преодолели адаптационния шок при започване на първия учебен час и същевременно да не са изморени от учебните занятия. Поставянето на задачата и разясняването на инструкциите за изпълнението ѝ се извършва от учителя, за да се избегнат фрустриращи фактори.

Текстовете за *препис, слухова диктовка и преразказ* са съобразени с възрастовите особености на учениците. Подбрани са след консултации с начални учители и не са в противоречие с учебните програми за трети и четвърти клас. Селектирани са така, че да не затрудняват прекомерно учениците от трети клас и да не са прекалено лесни за учениците от четвърти клас.

II. Математико-статистически методи за обработка и анализ на емпиричните данни

Получените изследователски данни са подложени на обработка и математико-статистически анализ с SPSS 13.0 статистически пакет за компютърна обработка.

Анализ на резултатите от изследването

I. Резултати от изследване на психосоматичния и академичния статус

Началото на изследователската процедура е насочено към оценка на психичните и физиологичните процеси, имащи отношение към писането – обща моторика, свързана с общите графични умения; възприятия (зрителни, слухови); състояние на звуковата (фонетичната) страна на речта; фонематичното възприятие; ориентиране в пространството; интелект; езиков потенциал. То определя психофизиологическата готовност на индивида за реализация на процеса писане.

Сред учениците, обхванати от изследването, няма такива със средни или тежки психически и физически отклонения от нормата или тежки хронични заболявания. Общо 32 деца са със зрителни проблеми (8,0% от всички изследвани) и 4 деца (1,0 %) са с проблеми на слуха. Всички ползват корекционно-компенсиращи средства (очила и слухови апарати) и се справят отлично в училище. Всички са с български етнически произход и следователно не принадлежат към основната изследвана група (роми-билингви), а към контролната група (българчета – монолингви).

Академичният статус на учениците, попаднали в обхвата на изследването, също е в допустимите норми, според учебно-методическата документация (Дневник на класа). В характеристиките на учениците не са отбелязани случаи на деца с драстично ограничен интелектуален капацитет. Задачите за изследването на общата моторика, свързана с елементарните графични навици, не затрудняват мнозинството от учениците. Трудности срещнаха само 2,74% от всички изследвани.

Артикулационните проблеми, регистрирани при изследването на звуковата (фонетичната) страна на речта, не са случайни. Те се обясняват с различната фонетична система на двата езика. Докато децата билингви в интегрираните училища и паралелки са постигнали по-високо ниво на билингвизъм и са усвоили специфичните особености на езика на мнозинството, учениците в сегрегирани училища, вследствие на ограниченото общуване извън собствената си езикова среда, не са усвоили в достатъчна степен българската фонетична система. При тях езиковата интерференция оказва много по-голямо влияние, отколкото при децата в интегрираните паралелки.

II. Анализ на дизграфичните нарушения

Анализът се провежда в три направления за всяка задача:

- Разпределение на учениците, допуснали дизграфични грешки по показателите етническа принадлежност, пол, възраст, учебен клас, тип на населеното място;

- Разпределение на грешките по типология;

- Влияние на факторите етнос, пол, възраст, тип на населеното място, сегрегация върху количеството и качеството на дизграфичните грешки.

Препис на текст

От анализа на резултатите от задачата „Препис на текст” се оформиха следните обобщения:

- Разпределение на учениците, допуснали дизграфични грешки.

1. Общо 95 ученици са допуснали са 1325 дизграфични грешки, което е 23,6 % от целия изследван контингент.

2. Общият брой момчета, допуснали дизграфични грешки е 61, което е 64,2% от всички ученици, допуснали дизграфични грешки. Момчетата, които

не са изпълнили безгрешно задачата, са почти два пъти по-малко от момчетата, допуснали дизграфични грешки – 34 (35,8%).

3. Най-добре са се справили с поставената задача учениците от контролната група (българчета). Само 16 от тях са допуснали дизграфични грешки, което е 16,8% от учениците, допуснали грешки. Учениците ромчета, допуснали дизграфични грешки, са в пъти повече от българчетата – 79 (83,2%). Съпоставянето с дела на българчетата (16,8 %) ясно очертава тенденцията в подкрепа на поставената работна хипотеза.

4. Не се очертаха драстично големи разлики по показателя *тип населено място*. Въпреки това очакванията се потвърдиха. Най-малко ученици, допуснали дизграфични грешки, са тези, живеещи в голям град – общо 27 ученици, което е 28,4 % от общия брой на учениците с дизграфични нарушения. Децата от малкия град са повече от връстниците си от големите градове – 31 (32,7 %), но по-малко от тези, живеещи в селата – 37 (38,9 %).

- Разпределение на грешките по вид.

Най-много са грешките при изписване на буквите (ИБ) – общо 50,1 % и грешките, свързани с пространствено-координатното разположение на буквите (НПКРБ) – общо 46,8 %. В сравнение с тях, броят на аналитико-синтетичните дизграфични грешки е символичен – общо 3,0 % грешки от всички допуснати.

- Разпределение на дизграфичните грешки по показателите етнос, пол, възраст, тип на населеното място.

1. *Етнос*. Най-голямо количество грешки са допуснали ромите – 88,6 % от общия брой. Най-добре са се справили българчетата от контролната група. Те са допуснали 11,4 %.

И при двете етнически групи ясно е изразено преобладаването на дизграфични грешки от първите две групи – нарушение на пространствено-координатното разположение на буквите (НПКРБ) и грешки при изписване на буквите (ИБ). При българчетата от контролната група като цяло преобладават грешките от групата на нарушенията на пространствено-координатното разположение на буквите (НПКРБ), докато при ромите – грешки при изписване на буквите (ИБ).

2. *Пол*. Разпределението на дизграфичните грешки по критерия полово принадлежност е неравномерно. Грешките, които момчетата са допуснали, са два пъти повече от грешките, допуснати от момичетата. Като относителни дялове те са съответно 67,2 % за момчетата и 32,8 % за момичетата. Като цяло аналитико-синтетичните грешки (АСДГ) са малко и при двата пола, в сравнение с другите две групи дизграфични грешки – нарушения на пространствено-координатното разположение на буквите (НПКРБ), и грешки при изписване на буквите (ИБ).

3. *Възраст*. Най-много дизграфични грешки са допуснали 10-годишните ученици (47,3% от всички грешки). Почти равен е броят на допуснатите грешки от 9-годишните – 26,5% и 11-годишните ученици – 26,2 %. 12-годишни ученици не са допуснали грешки при тази задача.

4. *Тип населено място.* Най-малко грешки се установиха при учениците от големите градове – 19,5 % от всички грешки. Тези грешки са допуснати от 27 деца. Повече от два пъти е по-голям дялът на грешките, допуснати от учениците в малкия град – 41,1 %, допуснати от 31 ученици и учениците, живеещи в селата – 39,4%, допуснати от 37 ученици.

Слухова диктовка

От анализа на резултатите от задачата „Слухова диктовка” се установиха следните закономерности:

- Разпределение на учениците, допуснали дизграфични грешки:

1. При изпълнението на втората задача „Слухова диктовка” – са допуснати общо 1618 дизграфични грешки от 126 ученици. Това е 31,3 % от целия изследван контингент.

2. По критерия „полова принадлежност” момчетата превъзхождат момичетата. Те са общо 72 (57,1 %), а момичетата са 54 (42,9 %).

3. Най-много са ромите – 105 (83,3 %). По-добре са се справили българчетата монолингви. Те са 21, което е 16,7 % от групата на допусналите дизграфични грешки.

4. По критерия „учебен клас” разликата е очевидна. Учениците от трети клас (73) са с двадесет повече от учениците в четвърти клас (53). Изразено в относителни дялове от общия брой на учениците, допуснали дизграфични грешки при тази задача, това е 57,14% за третокласници и 42,86 % за четвъртокласници.

- Разпределение на грешките по вид

Най-много са аналитико-синтетическите дизграфични грешки (АСДГ) – 40,0%). Грешките при изписване на буквите (ИБ) са 30,8%, а грешките, свързани с пространствено-координатното разположение на буквите (НПКРБ) – 29,2%. При тази задача аналитико-синтетическите грешки са значително повече отколкото при *преписа на текст*, но са по-малко от общата сума на първите две групи грешки.

- Разпределение на дизграфичните грешки по показателите етнос, пол, възраст, тип на населеното място.

1. *Етнос.* Най-голям брой грешки са допуснали ромите – 91,3 % от всички грешки. Българчетата от контролната група са се справили значително по-добре. Те са допуснали едва 8,7 % от грешките.

2. *Пол.* Грешките, които момчетата са допуснали са 59,93 % срещу 40,07% за момичетата. Докато при момчетата количеството на грешките се е запазило почти същото, както при първата задача, при момичетата броят на грешките се е увеличил почти с една трета. Слуховата диктовка е затруднила повече момичетата, отколкото момчетата.

При изпълнението на задачата „слухова диктовка”, като цяло аналитико-синтетическите грешки са се увеличили значително и при двата пола, в сравнение с другите две групи дизграфични грешки – нарушения на пространствено-

координатното разположение на буквите (НПКРБ), и грешки при изписване на буквите (ИБ).

3. *Възраст.* Най-много дизграфични грешки са допуснали 10-годишните ученици – 48,5 % от всички грешки. Близки в количествено измерение са допуснатите грешки от 9-годишните – 24,8 % и 11-годишните ученици – 26,7 %. Общият дял на първите две групи грешки (свързани с графичните умения) – нарушение на пространствено-координатното разположение на буквите (НПКРБ) и изписване на буквите (ИБ), е по-голям при деветгодишните (65,8 %) и десетгодишните (62,8%) ученици за сметка на аналитико-синтетическите грешки (АСДГ) – съответно 34,2 % за деветгодишните и 37,2% за 10-годишните. При 11-годишните относителните дялове са почти изравнени – 49,6 % за НПКРБ и ИБ и 50,4% за АСДГ.

4. *Тип населено място.* Най-малко грешки е допуснала групата на учениците от големите градове – 20,0 % от всички грешки. Почти два пъти е по-голям дялът на грешките, допуснати от учениците в малкия град – 37,6 % и учениците, живеещи в селата – 42,4%. Пропорцията се е запазила с малки отклонения, както при първата задача. В качествено отношение значително е повишен дялът на аналитико-синтетическите грешки и за трите типа населени места.

Преразказ на текст

От анализа на резултатите от задачата „Преразказ на текст” се установиха следните резултати:

- Разпределение на учениците, допуснали дизграфични грешки

1. При изпълнението на трета задача общо са допуснати 2455 дизграфични грешки от 130 ученици. От всички сгрешили при преразказа най-малко са българчетата от контролната група – 21 (16,2%). Ромите са 109 или 83,8 %.

2. От всички, допуснали дизграфични грешки при изпълнението на втората задача, разделени по *пол*, момчетата преобладават. Те са общо 73 (56,2 %), а момичетата са 57 (43,8 %). Тези данни потвърждават тенденцията, очертана при първа и втората задача, момчетата с дизграфична симптоматика да са повече от момичетата.

3. При разпределението по критерия *учебен клас* разликата се очертава ясно. Учениците от трети клас (75) са с двадесет повече от учениците в четвърти клас (55). Изразено в проценти от общия брой на учениците, допуснали дизграфични грешки при тази задача, това е 57,7% за третокласници и 42,3 % за четвъртокласници.

- Разпределение на грешките по вид

Най-много са аналитико-синтетическите дизграфични грешки (АСДГ). При тази задача аналитико-синтетическите грешки са значително повече, отколкото при *преписа на текст* и *слуховата диктовка*. От аналитико-синтетическите грешки при изпълнението на тази задача най-много са: замяна на една буква с друга (10,16%).

- Разпределение на дизграфичните грешки по показателите етнос, пол, възраст, тип на населеното място

1. *Етнос.* Тенденцията от предишните две задачи се е запазила. Най-голям брой грешки са допуснали ромите. Това е 90,4 % от всички грешки. Въпреки увеличението на количеството грешки при тази задача в сравнение с предишната, се констатира минимално повишение на относителния дял на грешките на българчетата спрямо общия брой допуснати грешки. Те са допуснали общо 9,6% от всички грешки. При тях също се отчита минимално повишаване на относителния дял на грешките. Но като цяло тенденцията от задачите *препис на текст* и *слухова диктовка* се е запазила.

И при двете етнически групи е най-голям дялът на аналитико-синтетическите грешки (АСДГ) – за учениците българи от контролната група това е 36,6 % от всички грешки, допуснати от тях (при предишната задача дялът им е бил 36,4 %); за ромите – 48,4 % .

2. *Пол.* Относителните дялове на дизграфичните грешки са съответно 58,5 % за момчетата и 41,5% за момичетата. И при момчетата, и при момичетата количеството на дизграфичните грешки се е увеличило, но общата тенденция се е запазила и пропорцията между относителните дялове се е запазила почти същата, както и при задачата *слухова диктовка*.

При изпълнението на задачата „преразказ на текст”, като цяло аналитико-синтетическите грешки са се увеличили значително и при двата пола, в сравнение с другите две групи дизграфични грешки – нарушения на пространствено-координатното разположение на буквите (НПКРБ) и грешки при изписване на буквите (ИБ).

3. *Възраст.* При тази задача най-много дизграфични грешки са допуснали 10-годишните ученици – 48,6 % от всички грешки, както и при предишните две задачи. В сравнение със задачата *препис на текст* разликата в относителните дялове е само 0,05%. При тази задача разликата в количествено измерение са допуснатите грешки от 9-годишните (23,3%) и 11-годишните ученици (28,1%) значително се е увеличила. Тенденцията в съотношението на относителните дялове обаче се е запазила с малки изменения.

4. *Тип населено място.* Най-малко грешки е допуснала групата на учениците от големите градове – 18,03 % от всички грешки. Повече от два пъти е по-голямо количеството на грешките, допуснати от учениците в малкия град (39,74 %), и учениците, живеещи в селата (42,23%). Тенденцията се е запазила с малки отклонения, както при първата задача и втората задача.

Специфика на дизграфичните грешки при двете изследвани групи – изводи

1. При всички видове *допуснати* дизграфични грешки най-голям е дялът в границите на доверителния интервал на учениците от контролната група на българчетата монолингви.

2. Между двете субгрупи на ромите (момичета и момчета) също се отчитат разлики. Дялът на момичетата в границите на доверителния интервал е по-

голям от този на момичетата при всички видове грешки с изключение на четири: НКПРБ 1, НКПРБ 3, АСДГ 2, АСДГ 4. Тук не можем да търсим някаква закономерност, защото тези видове грешки принадлежат към различни типологични групи – едните са свързани с нарушения на пространствената координация и разположението на буквите (НКПРБ), а другите са аналитико-синтетически (АСДГ).

3. Над горната граница на доверителния интервал разпределението е:

- При грешките, свързани с нарушения на пространствената координация (НКПРБ), по-голям е дялът на учениците роми. По-малък е този на българчетата.

- При грешките, свързани с изписването на буквите (ИБ), най-малък е дялът на българите -23,08 при ИБЗ. Те не са допусkali грешки от другите разновидности на този тип грешки.

- Българчетата от контролната група са с най-малък дял над горната граница на доверителния интервал, допусkali аналитико-синтетически грешки (АСДГ) при изпълнението на трите задачи. При учениците роми този показател е значително по-висок за всеки от видовете грешки от тази група.

- Очертава се закономерност, при аналитико-синтетическите грешки дялът на ромите над горната граница на доверителния интервал да е значително по-голям от този на българчетата.

Доказа се хипотеза 1: Съществува пряка и съществена връзка между явленията *билингвизъм* и *дизграфия*, като билингвизмът при ромите се явява *специфичен етиологичен фактор* за възникване на дизграфичните нарушения.

Доказа се хипотеза 2: При ромите билингви се срещат повече дизграфични грешки със специфична типология, отколкото при българчетата монолингви, в следствие на езиковата интерференция..

Литература:

1. Valchev, Gencho. Karakteristika na disgrafichnite narushenia pri uchenici bilingvi, RIK"Mark", Burgas, 2009.
2. Efimenkova L.N. Korrekciya ustnoy I pismennoy rechi uchastihsy nachalnih klassov, Nacionalniy knizhniy centr, M., 2015.
3. Koleva, Irina. „Bilingvalna tehnologiya. Refleksivniya podhod za obuchenie na decata ot romski proizvod”, GL, 2004.
4. Kyuchukov, Xpisto. Pismenata rech na bulgarski ezik na uchenici – romi v 3-5 klas, Sofia, 2002.
5. Simeonova, M. „Romite v Bulgaria: novite predizvikelstva”, Doklad po poruchka na fondaciya „Fridrih Ebert”, Sofia, 2007.
6. Hristozova, Galya. Obuchenieto po pravopis v nachalnite klasove. Plovdiv, 1998.
7. Hristozova, Galya. Obuchenieto po bulgarski ezik v 1.-4. klas, Burgas, Yanita YS, 2008.